

регулює найбільш подібні суспільні відносини (аналогія закону чи субсидіарне застосування). Розв'язуючи спір, претор також міг припускати існування насправді неіснуючої обставини чи, навпаки — не приймати до увагу існуючу обставину (фікція). Ця правова процедура застосовувалася у позовних формулах з тим, щоб пов'язати за ними нові правові наслідки. Однак, яким би не був технічний засіб, він був застосовуваний претором тільки з міркувань справедливості, як критерію оцінки норми чи факту.

Так само римські юристи заповнювали існуючі у законодавстві прогалини, складаючи форми для нових угод (*caeve*), керуючись загальними засадами і змістом законодавства, на основі принципів справедливості, доброї волі, рівності суб'єктів тощо. У результаті нові норми не виникали, а лише існуюче право розповсюджувалося на випадки, законодавцем прямо не передбачені. [11]

Література

1. Новицкий И. Б. Римское право. — Изд. 6-е, стереотипное. — М., 1996. — С. 13.
2. Новицкий И. Б. Римское право. — Изд. 6-е, стереотипное. — М., 1996. — С. 13.
3. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 21.
4. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 23.
5. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 61.
6. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 124.
7. Див. Дигесты Юстиниана/ Избр. фрагменты в пер. и с прим. И. С. Перетерского. — М., 1984. — С. 19.
8. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права. — Одеса: АО БАХВА, 1996. — С. 7.
9. Новицкий И. Б. Римское право. — Изд. 6-е, стереотипное. — М., 1996. — С. 76.
10. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права. Пер. с итал. Д. И. Азаревича. — Одесса, Типография П. А. Зеленого, — 1883. — С. 90.
11. Федущак-Паславська Г. М. *Aequitas I ius naturale* як джерела римського приватного права. // Актуальні проблеми держави і права. № 23, — 2004. — С. 132

УДК 347.232

Д. О. Бондаренко

СПОСОБИ ЗДОБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: РИМСЬКЕ ПРАВО І СУЧАСНІСТЬ

Серед різноманіття проблем, пов'язаних з питаннями власності, особливу актуальність мають питання здобуття права власності, оскільки вони торкаються як приватноправової, так і публічно-правової сфери життєдіяльності суспільства. Право, і особливо цивільне право, своїми правовими засобами забезпечує формування і задоволення різних і насамперед майнових потреб. Отже, подальший розвиток інституту власності й удосконалення практики застосування його норм диктує-

ся потребами суспільства і вимагає всебічної розробки теоретичних і практичних питань, пов'язаних з ними. Одним із таких питань є способи здобуття власності, удосконалення яких відбувалося протягом історії, починаючи із стародавніх часів до сьогодення. Саме розкриттю цього питання і присвячена дана стаття.

Поняття права приватної власності сягає часів Стародавнього Риму. Римський термін «dominium» спочатку мав широкий зміст і означав «панування» та застосовувався до речі або до майна, що знаходилося у господарстві, у будинку («domus»). З I ст. н. е. йому поступово надавали обмеженого трактування, доки у кодифікації Юліана (II ст. н. е.) він став вживатися у вузькому значенні як право на річ — *in rem*. Право на річ здобуло назву «*proprietas*», а приватний власник — «*dominus proprietatis*». І лише близько III ст. поняття права власності було сформоване і визначалося терміном «*proprietas*», що позначав власність як особливі відносини панування над речами. Власність відкрила носію права можливість користуватися і розпоряджатися річчю (відчуження, обтяження) і виключала втручання всіх сторонніх осіб у сферу панування приватного власника [1, с. 129].

З римського права бере початок і класифікація способів здобуття права власності. Така класифікація була спричинена практичними потребами, що випливали з основоположних принципів римського права. Відоме римське правило «*nemo ad alium plus juris transferre potest, quam ipse habet*» [2] призвело до поділу способів здобуття права власності на первісні (*acquisitio originaria*) і похідні (*acquisitio derivativa*) [4, с. 93-94].

Згідно з римським правом первісний спосіб полягає в тому, що право власності виникає вперше або проти волі колишнього власника. Це такі способи: загарбання нічийних речей (заволодіння), переробка речей, здобуття права власності за давністю, з'єднання та змішування речей, конфіскація, реквізиція. З розвитком цивільного обігу появились й похідні способи, які означали, що право власності переходить від однієї особи до іншої за їхньою взаємною волею, за їхнім бажанням. Похідні способи ґрунтуються на праві попереднього власника, виводяться з його права — звідси й назва. Тут використовується конструкція «перехід права власності». Основним титулом похідного способу був договір між відчужувачем і набувачем речі. Такими способами вважалися, зокрема, купівля-продаж, позика, дарування, міна. Крім того, до цих способів належав і перехід права власності в порядку спадкування [5, с. 143-144]. Практичне значення різниці між первісними і похідними способами здобуття права власності полягало в тому, що при похідному способі застосовується правило «ніхто не може передати іншому більше прав, ніж мав би сам», а при первісному набутті прав власності «немає правонадавача, обмеженість правомочностей якого могла б відбитися на змісті права набувача».

Способи здобуття права власності римські юристи поділили на дві групи — у залежності від норм, якими вони передбачені (в одних випадках право власності здобувається за природним правом, в інших — за законами цивільного права). До нашого часу ця різниця в більшості своїй втратилася. Щодо поділу способів здобуття права власності на первісні й похідні, то їх перейняла дореволюційна вітчизняна цивілістика [5, с. 256-257]. Вони збереглися й сьогодні в цивілістиці країн СНД [6, с. 218-219; 7, с. 650-655; 8, с. 303], хоча їх сприймають не всі вчені беззастереж-

но. Так, Є. Суханов вважає, що російське законодавство не завжди дотримується римського принципу «*nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*» і найчастіше не пов'язує будь-яких правових наслідків з цим поділом [9, с. 205].

У сучасному законодавстві змінився підхід практично до усіх інститутів права власності — до положень про об'єкти, суб'єкти, зміст права власності та про способи здобуття права власності. Цивілістична наука виходить з того, що для здобуття права власності, тобто одержання максимальних правомочностей стосовно індивідуально-визначеної або індивідуалізованої речі як результату санкціонованої правом об'єктивації волі набувача, необхідні такі основні передумови: нормативна і фактична. Першу пропонується іменувати способом здобуття права власності, іншу — підставою здобуття права власності.

У науці існує кілька точок зору на співвідношення способу і підстави здобуття права власності. Чимало вчених розглядають їх як синоніми, кваліфікують і спосіб здобуття права власності, і підставу (титул) здобуття як певний юридичний факт або фактичний склад [10, с. 282; 11, с. 257]. Але в цілому сучасна вітчизняна цивілістична наука, як до речі й наука радянських часів [12, с. 40, 44; 13, с. 633], розмежовує поняття «спосіб» і «підстава» здобуття права власності. Вона виходить з того, що наявність способу здобуття права власності сама по собі не тягне виникнення права власності. Спосіб — усього лише інструмент законодавця, що забезпечує правильний з погляду громадської волі напрям реалізації волі набувача. Правові наслідки у вигляді здобуття права власності породжуються тільки наявністю підстави здобуття власності як конкретного завершеного юридичного факту або складу [14, с. 5]. Спосіб же є нормативною передумовою для появи підстави.

На думку сучасної російської вченої Л. В. Щеннікової, «і способи і підстави з погляду цивільно-правового є юридичними фактами», при цьому підстави — це «всі юридичні факти», тоді як «до способів, суворо кажучи, належать не всі юридичні факти, а лише група юридичних дій» [15, с. 27]. Така точка зору є привабливою в частині визначення підстави здобуття права власності. Однак викликає заперечення в тому, що спосіб це всього лише частина підстави, один або кілька його елементів, якщо вбачати у способі здобуття права власності лише юридичні дії, а під підставою розуміти всі вхідні у фактичний склад юридичні факти. У такому разі спосіб сам по собі, без вхідних у підставу інших юридичних фактів (наприклад, смерті спадкодавця при здобутті права власності способом спадкування), не приводить до здобуття права власності. Через те дана концепція не може бути сприйнята як універсальна.

Ближчий до істини Б. Л. Хаскельберг, який у змістовній статті чітко розмежовує підстави і способи здобуття права власності й водночас підкреслює наявність об'єктивно існуючого між ними зв'язку. Цей зв'язок виражається в тому, що за відсутності підстави юридичні факти-способи не в змозі привести до здобуття права власності, але й самі підстави до настання вказаних юридичних фактів також не можуть привести до виникнення права власності [16, с. 352]. Отже, можливості вибору способу здобуття права власності в учасників цивільного обігу не безмежні. Для здобуття права власності мають виникнути певні підстави, способами

є юридичні факти, з настанням яких відбувається безпосередньо само здобуття цього права.

Способи здобуття права власності можна класифікувати на дві категорії: 1) поза залежністю від волі попереднього власника та за його відсутності (на нову річ; на безхазяйні речі і внаслідок давнини здобуття; на майно, здобуте від неправомочного відчужувача); 2) залежні від волі попереднього власника (за угодою і після повної виплати пайового внеску членом споживчого кооперативу).

Література

1. Див.: Підпригора О. А. Основи римського приватного права. — К.: Вентурі, 1997.
2. Ніхто не може передати іншому більшого права, ніж сам має.
3. Новицький І. Б. Римське право. — М., 1993.
4. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: Підручник для студ. юрид. вузів та фак. — К., 1997.
5. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. — 6-е изд. — СПб., 1907. б. Синайский В. И. Русское гражданское право. — М.: Статут, 2002.
7. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть. — М.: Зерцало, 2003.
8. Васильковский Е. В. Учебник гражданского права. — М.: Статут, 2003.
9. Гражданское право: Учебник: В 2 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М., 1993. — Т. 1.
10. Советское гражданское право. / Отв. ред. В. А. Рясенцев. — М., 1985. — Т. 1.
11. Советское гражданское право / Под общ. ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. К., 1977. — Ч. 1.
12. Черепухин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. — М., 1962.
13. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву. — М., 2000.
14. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. — М., 1958.
15. Щенникова Л. В. Вещные права в гражданском праве России. — М., 1996.
16. Хаскельберг Б. Л. Основания и способы приобретения права собственности (общие вопросы): Цивилист. исслед. / Под ред. Б. Л. Хаскельберга, Д. О. Тузова. — М.: Статут, 2006. — Вып. 2.

УДК 340.15(37):347.426

О. О. Боярський

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди (деліктні зобов'язання), є одним із найважливіших правових засобів охорони прав і інтересів фізичних осіб. Тому їх дослідження становить значний як теоретичний, так і практичний інтерес.

Однак слід зазначити, що коли зобов'язання відшкодування шкоди за сучасним цивільним правом традиційно привертають увагу дослідників [1], то питання їх генезису, формування розглядалися лише фрагментарно [2].

Тому можна визнати, що проблематика, пов'язана з формуванням засад та системи деліктних зобов'язань за римським правом, досліджена поки недостатньо і потребує спеціального вивчення.

Свою назву деліктні зобов'язання отримали від латинського слова *delictum*, що